

М. З. ЛЕВЧЕНКО.

Науковий співробітник Української Академії Наук.

БОГАТИР ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ В СТАРІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КАЗЦІ.

Про Іллю Муромця і інших київських богатирів багато співають північно-великоруські „сказителі“ в своїх „старинках“ (або, як з письменська говорить: в „билинах“),—і разом з тим нема тепер таких пісень ані на Київщині, ані в інших місцях України. Тому дехто з великоруських билинних дослідників ладен був гадати, що взагалі богатирська традиція—цілком великоруська і звязується з Київом та Україною хіба географічними йменнями.

Але проти такої думки рішуче промовляють, між иншим, літературні свідчення XVI віку. Історично-легендарна стаття „О начальстве рускыа земля“ (= „Про початок Руси“) в білоруським Рум'янцівським збірнику № 358 поч. XVI в. повідає, що „у князя Володимера было храбрыхъ богатыровъ много“¹⁾. Польський історико-географ Стан. Сарницький у своїй „Poloniae descriptio“ (Варш., 1585) у статті про Київ („Kiovia“) згадує про чудесні оповідання, що їх оповідають русини за своїх героїв, „яких вони звать богатырями, тоб-то півбогами“²⁾. Польський поет Рей, що народивсь на Червоній Русі, прирівнює ки. Костянтина Острозького „опут bohатыrem, o ktorych bajano“ (а саме в своїм „Żwierzyńcu“, пис. 1562 р.) і знає навіть київського богатыря-джигуна та дон-жуана Чурила Пленковича; у своїй збірці „Żwierciadło“ (1567), Рей свою віршовану епіграму на шляхту-Чурилів починає так: „Czuryło jakiś gamrat był sławny w Kijowie“³⁾. А про „Іллю Муравленина та Соловія Будимировича“ пише

¹⁾ А. Соболевський: Къ исторіи русскихъ былинъ—„Журн. Мин. Народн. Просвѣщ.“ 1889, июль, ст. 17.

²⁾ „Quod olim Romani de septentrionalibus et Indianis monstris et miraculis sparserunt, hoc Russi de prodigiis et heroibus suis, quos Bohatiros, id est, semideos vocant, aliis persuadere conantur“. Див. „Descriptio veteris et novae Poloniae“ (Варш., 1595), арк. D, л. 1 обор. На цей уступ книжки Ст. Сарницького давно вже звернуто дослідничу увагу. В російському перекладі (без латинського тексту) повна цитата—в „Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Киева“ (К., 1874), відд. II, ст. 14. Між иншими—і у А. Кримського в „Исторіи Турції“, т. II (М., 1910), ст. 26, та в „Исторіи Туреччини“, т. I (К., 1924), ст. 170.

³⁾ Тих указівок на богатырство, які можна знайти в Реевих писаннях, довго були не використовували дослідники руських билин, аж доки про ті вказівки принагідно не згадав Олекс. Брюкнер у своїй чималій розвідці: „Mikołaj Rej, studjum krytyczne“ (Краків 1905, ст. 21—25). Негайно з Брюкнера зробив цитату Ів. Франко в своїй рецензії на нього („Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові“ 1905, т. 67, № 6, ст. 13). За ними захи-

1574 року Філон Кміта в своєму листі до литовського підканцлера Остафія Воловича. Кміта був родом подолянин, але переважно стояв на сторожі північного литово-руського кордону, наче епічні богатири на своїх заставах богатирських. Тому, коли політичні події польсько-литовської держави 1574 року загрожували йому неласкою і прикростями, він зловіщо написав до Воловича: „prijdet czas, коли budiet nadobie Ilii Murawlenina i Sołowia Budimirowicza. Prijdet czas, коли budiet służeb naszych potrzeba“¹⁾.

Разом з тим знайшли низку свідчень XVI й XVII вв. про Іллю Муромця у зв'язку з його велетенським тілом, що переховувалося в одній з київських церков. Імперський (австрійський) посол Еріх Лясота 1594 року, як їздив до козаків умовлятися про спільну дію проти турків, побував у київській св. Софії і бачив у каплиці (Capellen) уже знищену гробницю Іллі Mogowlin-a, „богатиря (Bogater), за якого чимало байок оповідають“²⁾. Наш земляк, київо-печерський чернець Панас Кальнофойський, що писав на сорок років пізніш од Лясоти, зазначає в своїй „Тератургимі“ (К. 1638), що прочани, як приходять до Київо-Печерської Лаври, зараз починають настирливо допитуватися про святого Іллю,—кажуть, що він має бути велетенського зросту, і звать його чомусь Чоботько (то вже чом не Бріярей!) та намагаються побачити, який він завдовшки³⁾.

Знайдено було і в українському фольклорі, коли не співані биліни, то принаймні прозаїчні перекази про Іллю Муромця. Куліш у „Запискахъ о Южной Руси“ (т. II, К. 1859, ст. 48-57) видав запис Жемчужникова 1850-х рр. про сліпого царевича (тоб-то Іллю Муромця) та Соловія Розбійника. Запис цей, що правда, бліденький, і здебільша те саме доводиться сказати про декільки інших, трохи пізніших, другої половини XIX в.⁴⁾; часом вони переходять в побожну легенду

тував Рея А. Кримський у своїй „Історіи Турції“, т. II (Москва, 1910, ст. 26), а пізніш в „Історії Туреччини“ (т. I, Київ, 1924, ст. 170).

¹⁾ Лист Ф. Кміти в повній основі надруковано в „Źródłach do dziejów polskich“, що видавали М. Малиновський та А. Пшездзєцький, т. II (Вільно 1844), ст. 287-292; та на жаль видавець замість наших літер поідастляв латинські, і тому доводиться штувати Кмітін лист у чужому вбранні. Кмітину звістку про Іллю Муромця використав акад. Веселовський у своїй розвідці: „Южно-русскія быліны“ II: „Илья Муромецъ и Соловей Будимировичъ въ письмѣ XVI в.“—(в XXII-му томі „Сборника отдѣленія русскаго языка и словесности Ак. Н.“, 1881; № 2, ст. 64).

²⁾ Лясотин щоденник видано в Галле: Tagbuch des Erich Lassota von Steblau (Галле, 1866). Котрі уривки торкаються Лясотиного перебування в Київі, перекладено по російськи у виданні „Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Києва“ (К., 1874, відд. II, ст. 15-22). Про Іллю Mogowlin-a див. ст. 17.

³⁾ Търтуртуртѣхъ, lubo cuda, które były... w świętociotwornym monastyrze Pieczarskim—przez o. Athanasiusza Kalnofoyskiego. Z drukami Kijowo-Pieczarkiéy, 1638, ст. 70. Цей уступ не ввійшов до „Сборника матеріаловъ для историч. топогр. Києва“, 1874.

⁴⁾ Див. бібліографічну замітку В. Каллаша: Къ малорусскимъ легендамъ объ Ильѣ Муромцѣ, в „Этнографическомъ Обзорѣнн“, кн. III (М., 1889), ст. 205. Серед матеріалу, що позначав В. Каллаш, цікавіший од інших — тісно зв'язаний з топографією київського Полісся запис Рузіковського в виданні Краківської Академії Наук: Zbiór wiadomości

про розбійника-кровозмішника. Є записи й із ХХ віку¹⁾. Серед усього того українського фольклорного матеріалу найхарактерніша і найбагатша на подробиці—тая правобережна казка про Іллю Мурина, що зміст її чи фабулу переказано лиш по-російськи у професора московського університету (потім російського академіка) Всеволода Міллера в „Матеріалахъ для исторіи былинныхъ сюжетовъ“, а саме в розділі IV: „Илья Муромецъ и Ерусланъ Лазаревичъ“ (= в XII-й книжці „Этнографическаго Обозрѣнія“, М. 1892, ст. 122-125). Уваги вона варта ще й через те, що належить не до новітніх записів, зроблених уже після того, як усі землі російської держави сполучала між собою залізнична мережа, а друкарні порозповсюджували не один і не два друкованих тексти великоруських билин. Звістки про цю казку Вс. Міллер подав отак: „Записана еще въ 1860-ыхъ годахъ гдѣ-то въ Волынской губерніи, но еще не издана. Полный текстъ сказки, по словамъ В. В. Каллаша, давшаго мнѣ возможность воспользоваться ея содержаниемъ, будетъ напечатанъ въ Киевской Старинѣ“ (ст. 122).

Коли ми переглянемо рочники „Кіевской Старини“, то побачимо, що В. Каллаш не додержав своєї обіцянки: так і не надрукував тієї, аж надто важливої, казки про Іллю Мурина. Тяжко довідатися тепер, куди й текст той подівсь, який у нього був, бо Каллаш уже помер (на-припочатку Жовтневої революції)²⁾. Тільки ж мені здається, що оригінал згаданої казки знаходиться не де, як в Українській Академії Наук, а саме в архіві акад. А. Е. Кримського. Той цінний архів складається з трьох відділів: а) матеріяли, що збирав ціле своє життя А. Е. Кримський (і орієнтальні, і українські); б) архів покійного Миколи Білозерського, що передала А. Е. Кримському Білозерського вдова³⁾; в) матеріяли, що дісталися А. Е. Кримському 1896 р.

до антропології krajowej, т. III (1879), віда. етногр. ст. 67-69; у Руліковського Ілля, вигоївшись од сядячки, убиває „гайдамаку Соловія“, що перебував у пуші коло теперішнього села Соловіївки (Радомиського повіту), а Соловієва жінка та діти жили в с. Грузці (повіту Київського, коло Бишева); „skazkę tę opowiadał włościanin ze wsi Sołowijówki dziedzicowi téjże p. Egaztowi Michałowskiemu“ (ст. 69; на жаль, Михаловський записував не українською мовою, а по-польськи).—Реєстр, поданий у В. Каллаша, можна доповнити катеринославськими записами, що один з них—у Д. І. Яворницького: „Илья Муромецъ въ пересказѣ малороссійскаго слѣпца“ (Кіевское Слово 1889, № 659, або „Елисаветград. Вѣстникъ“ 1889, № 92). Дуже непевний запис П. Мартиновича в „Кіевской Старинѣ“ 1904, липень-серпень, ст. 40-45 (од лірника Пашківського) друковано вже в ХХ віці.

¹⁾ Сюди відносимо й зазначений у попередній нотатці текст П. Мартиновича, що опубліковано в „Кіевской Старинѣ“, 1904, іюль-авг., ст. 40-45. Тільки-ж він вартости не має, бо такі подробиці, як „князь Владимаръ“, „Смородына-ричка“, „по всімъ Билимъ царстви“, „зелене вино“ і ин., виразно показують, що перед нами переповідання з новішого великоруського оригіналу, а не стародавній український переказ.

²⁾ Мені, на мої листовні запити, написано з Москви, що помер В. В. Каллаш мабуть чи не в січні 1918 р., застудившись на черговій нічній варті коло того будинку на М. Нікітській вулиці, де він жив.

³⁾ Значну частину вже здано до Етнографічної Комісії Академії Наук, а частина—ще не розібрана до пуття.

од його вчителя П. Г. Житецького. Серед останніх були і власноручно писані папери самого П. Г. Житецького¹⁾, але побільше — то рештки з архіву „Юго-Западного Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества“ поч. 1870-их р.р. Поміж ними — велика стара збірка волосного писаря Димінського, де міститься багато подільських казок, легенд, вигадок, *fabliaux* і т. ин. Записував Димінський найбільше мабуть в 1860-х рр., хоч покійний П. Г. Житецький, передаючи цю збірку А. Е. Кримському, казав: „Здається, почав він записувати ще в кінці 1850-их р.р.“²⁾. На запитання А. Кримського: „Де-ж писарював той Димінський?“ небіжчик П. Г. Житецький одказав: „Не пам'ятаю: чи на Ямпільщині, чи в Ушицькому повіті, чи де?“ Спостережливий лінгвіст-діалектолог О. Б. Курилова, з'аналізувавши мову записів Димінського, рішуче одкинула думку про Ямпільщину. Швидче вже, каже вона, можна-б було говорити про повіт Ушицький (очевидячки, про північну частину); тільки ж усі діалектичні дані в своїй сукупності найбільше вказують на Проскурівщину. До цього ж висновку веде й географічна номенклатура казок та вигадок. — І от, казка про Іллю Мурина міститься в Димінського збірці на л.л. 331-335 (in folio великого бухгалтерського формату, писаних з обох боків, тоб-то на десятиох сторінках). Із скрипту одразу видно, що цю казку хтось уже копіював, бо нечиткі слова (а Димінський, дарма що писар, мав руку дуже нерозбірну) той „хтось“ пообкреслював чорнилом навкруг; живовидячки, зробив це переписувач, не вчитавши Димінського одразу. Покійний В. В. Каллаш (так само як і А. Е. Кримський) учивсь у Колегії Павла Галагана, був учеником П. Г. Житецького і підтримував із своїм учителем зносини й опісля, вже й до Москви переїхавши. Можна гадати, що в один із своїх приїздів до Києва (чи не в-осени 1891 р.?) В. Каллаш похвалився П. Г. Житецькому своїми тодішніми студіями над Іллею Муромцем — і П. Г. Житецький дозволив йому списати текст української казки про Іллю Мурина із збірки Димінського. Як же з Каллаша не був лінгвіст, а тільки історик письменства, то він легко міг подільську мову Димінського (та ще проскурівську, на межі з Волинем) взяти за волинську.

Чи правдивий мій здогад, чи ні, я однаково вважаю за доцільне опублікувати Димінського запис. Писав Димінський ярижкою (з *ы*, з *и* зам. *і*, з *ѣ* на кінці слів, з *ѣ* = *є*, з *іо* зам. *іо*), але ми переводимо його транскрипцію на наш звичайний правопис, не змінюючи однак ніяких діалектичних особливостей його говірки. Та ще додано у нас і знаки розділові, яких у Димінського було не гурт.

¹⁾ Цілу скриню словникових карток з виписками П. Г. Житецького із стародавніх українських пам'яток передав акад. А. Е. Кримський до академічної Комісії Історичного Словника української мови.

²⁾ На кінець і навіть іще на середину 1850-их років дла вказівку запис Димінського: „Що говорят у Петербурзі про війну“, — це-ж про Севастопільську війну 1854-1855 р.

Ось текст казки:

Був чоловік і ни мав дітей, но їдного сина, і той син ни ходив на своїх ногах через 45 літ. Али старі їдного часу пішли в поли, а до него приходит Господь і Святий Петро і Павло. Господь каже:— „Встань, Ілля Мурин, і дай нам чого ся напити с комори!“ — „Коли я не можу встати! Мині вже 45 літ, та я не хожу на своїх ногах“. Господь дає єму паличку і каже: „На! на тій палитці важся, то встаниш“. Він взяв, на тій палитці став, приніс з комори шанок напитку. Господь каже: „Ану-но, Іля Мурин! сам той напій випий!“ А він, як потягнув — і всьой за раз випив. Господь каже: „Ходи тепер зо мною надвір“. Вийшли надвір, дивляться: така скала, що трудно оком зглянути. А Господь каже: „А-ну, попробуйся с том скалом!“ Він як взяв за тую скалу, три рази перекинув! Господь повідає: „Що ти тепер, Іля Мурин, думаєш?“ — „От тое думаю, що якби мині ту був слуп желізний, то би-м 3 рази світ обернув“. Господь каже: „А ну, ще піди, принеси нам того напою с комори!“ Він пішов і знов приніс еден шанок. Господь каже: „А ну, ще другий випий!“ Він як випив той всьой, Господь повідає: „Ходи, знов ся попробуєш с тою скалою!“ Він як вхопив другий раз, то іно два рази перекинув, а третого не годин, бо му Господь сили виймив.— „Ну, ти тепер, Іля Мурин, будеш богатир над всіма богатирами“.

І взяв Господь і пішов від него. А він посидів в хаті трохи і думає собі: „Понесу я свому татови трохи трунку“. І взяв тую барилку, що в нії може з 40 відерок, під паху — і нисе. А стара дивиться: „А диви-но-ся: наш син нисе нам трунку напитися!“ А старий повідає: „То ни може бути, щоби кривий ніс!“ Али дивиться правда! Приходит до них і каже: „Що ви? полуднаєти?“ — „Таже полуднаєм“. — „Вже-сьти багато накорчували?“ — „Не, небогато“, — „Нати, напийтися трунку, а я вам трохи викорчую“. Як взяв корчувати, то за раз дуба вирви! ¹⁾ І як взяв корчувати, то за годину, заким батько пополуднав, то зробив з на-п'ять день вораня. А батько каже: „Буди з мени!“ — „Ну як буди, то буди! Ходіт до дому“.

Приходят до дому, — він каже: „Ідіт-но, тату, до пана і купіт мині доброго коня!“ Пішов батько до пана, купив такого коня, щоб ся на нім муха рошшіхнула. Він положив на него руку, а той кінь впав доземлі. Він каже: „То не здась. Заведіт назад єго“. Взав-пішов він сам до другого стада, али іде стадник, повідає: „Ходи скоро, Іля Мурин, я вже тобі 2 роки коня пликаю“. — „Де ж він?“ — „А онди, пасится“. Таке лоша нездали, іно плюнь та покинь. — „А ну-но, єго злапай!“ Він злапав. Іля Мурин сів на него, — він стоїт. І заплатив єму: „Спасибіг тобі, жи-сь мині випликав без два роки коня“. Приводит додому. Батько каже: „Нащо ти таке лоша купив?“ — „Не! то лутший, як тамтой був!“ Він як єго зачав водити, того коня, то ще ся більший зробив кінь, як тамтой. — „Ідіт-но мині,

¹⁾ — вирве (час майбутній).

тату, до коваля, щоб мині зробили меч і копію". Єму коваль зробив, али ніхто ни може его піднести, бо дуже тяжко. Він заплатив тому ковальови, а сам взяв тоє копіє і меч і пішов. Копійо важило 50 пудів, а меч 40. Приходить додому, постилив на того коня мішок; али ще ни має ані шапки богатирской, ані сідла.

Али сідає на коня і їди без шапки; взяв своє меч і копію і їди. Приїзжає в ліс,— іде чоловік напротив него: „Ей, Ілля Мурин! там єсть богатий¹⁾, називаєся Соловей. Він свистом народ побиває; він як свисне, то дуби з коріньом вириває. Ни їдь, бо тебе вб'є ще!“— „А! він мене не заб'є!—поїду“. Підїздит під палац, а той богатир-Соловей сидит в третім пьонтру. Як свисни раз, аж дуби вириваються з зимлі. А той таки й їди! Али як свиснув знов,—а під ним ся кінь спіткнув. Він до коня, повідає: „Ну, вражий сину, не спотикайся!“ Соловей дивится, що він такий іде,—і впав з третього пьондру! Як впав, али не вбився, тільки тікає. Той, як здогонив Соловея, як вдарив в плічі копієм,—а він впав. А той взяв, прив'язав его до коня і приїздит до него, і давай розбивати двері. Приходить до тих двирій, а їх 12, і всі — чавунові. Він 11 розбив, а вона взяла поставила спринжину в дванадцятих двирох, щоб его забити і коня. Кінь, іно став на тую спринжину,—а єму хтіла впасти на голову, а він відірвав і кинув. Приходить до покою. Стара сидит, а єї дві дочки на третім пьондру. І просяться, щоби він їх ни бив, то „котру хочиш, то піде за тебе“. Він каже: „Я поїду в світ, і як не найду кращої, то тебе-котру возьму“.

І взяв і поїхав з тим Соловейом, що коло коня прив'язав. Приїзжає в город і заїзжає до великого купця²⁾. Купець злякався: він ся сподівав з другої дороги богатиря, що має его побіжати, а туй той приїхав! Він ся его питає: „Як ти приїхав, коли ту Соловей люди голосом побиває?“—А він каже: „От він є коло коня!“. І купець просит его до хати. Він каже, що „нима такої хати, щоби підо мною витримала!“.—„Ни! єсть!“.—Приходить,—а там підлога жилізна. Він стани,—під ногами ломит; сяди—крісла ся ломлят; лях на лушко—і лушко ся поломало під ним. Він (бере) погостився там—і виїзжає.

Їди дорогою, дивится: їди другий богатир. А він того кинув по дорозі. І каже їден до другого: „Розїзжайся!“ І з'їжаються до купи, і вдарилися копією єден другого,—ані жадин не вилитит із сідла! І другий раз вдарилися, ані жадин ни вилитів. Вдарилися третій раз,—і той, що їхав, вилитів с коня. Мурин его зверху приступнув, а той ся в него просит: „Даруй житьом! Будеш рідним братом!“. Він єму подарував. І сідают на коні і їдут. Надибают на дорозі трумно. І каже: „Ану я, Ілля Мурин, ляжу в него!“.—Лях він в тоє трумно. Мурин стукнув копією тридцать разів в трумно,—30 обручів наскочило. І взяв его коня і зброю, а его покинув.

¹⁾ Треба читати: „богатир“.

²⁾ Як бачимо, замість „великого князя“ Володимира тут „великий купець“.

В'їзжає Мурин в долину, дивиться: незміреного трупу лижит побитого, і нима нікого коло него. Він перїхав через тую долину. Дивиться: стоїт в другї долині палатка, і там стоїт кінь богатирскїй. Він приїхав до тої палатки. Дивиться: він спит. Взяв, коло неї поставив свої коні і дав їм ярої пшиниці, а тамтого відігнав. Входить під палатку і хочи єго бити, а подумав собі: „Що-б я був за богатир, щоб я сомлячо бив!“. Взяв постилів собі і лягає коло него. Іно тільки ляж, али як засне, то 12 суток спит. Іно-тільки зачав дрімати, а той стає.— „Е!“ каже: „мого коня відігнав, а свого поставив! Я тобі тепер смерть зроблю!“. Али подумав собі: „Що-б я за богатир був, щоб я сомлячого бив? Ней-но він ся виспит!“. Той встає і каже: „.....“¹⁾. Стают обедва і сідают на коні і б'ються,— али оба собі рїмні. І другий раз нічого ни зробили еден другому. На третий раз, як вдарит Мурин в голову мичом,— на двоє (злитів) розїтьтяв. Взяв єго коня, бере і їде.

Приїзжає в долину,—дивиться: спит панна. Бере і жартує з нею. Пожартував з нею і каже! Чи є де сильніший від мени, а ладніший від тебе?!“. Вона каже: „Ни могу сказати, чи єст сильніший від тебе. А від мени ладнішая є“.— „Де?“— „В тії і в тії зимлі, но-що коло неї стоїт на часах“. Він приїздит там, а той богатир спит. Він махнув мичом, стяв голову, а толуб стоїт. Він поставив коні—і до тої панни. Єст дванаїцїть жилїжних двирїй. Він розбив, прийшов до тої панни і жартує з нею. Вона каже: „Як ти міні того змию заб'єш, що 30 голов має, заб'єш, то піду за тебе“.— „Дай же міні десїт бочок смоли, і придїва 30 кїп ручайок!“. Вона єму дала. І він ся смолою обвинув,— [в] придїво і смолу,— пішов забрав коні. Їде до неї і каже: „Як буде мене побїжати змїй,—ни дайте мени (sic)“. І їди до неї. Дивиться: вилитів змїй. Як злапає єго — і дусити! а він мичом відрубав єму 20 голов. А 10 осталося, і сам впав на землю, а змїй на него. Мурин як крикнув на коні: „Ни дайте мени!“ Коні як вдарат копи-тами, іно змїй голови повивалював. І кричит: „Даруй міні житьом! Дам тобі дорогозлоцянного камїня“. І каже: „Смотри! як ти мене здуриш, то я тобі дам!“ Він взяв єго на себе і пішов з ним в воду; припав на дно, він взяв той камїнь і винїс єго наверх.— „Ну, тепер я тебе пускаю с 10 головами, і не будеш ти в мени, а я в тебе!“ Приїздит до дому — і бере женится с тою панною.

І зробив с того камїня сигнат собі і жінці, а ще ся лишило кавалок. Він ще зробив для хлопця єдин,— а сам взяв і виїхав з дому. І заїхав в другу землю, і заїхав під богатирскїй двір, і там 12 двирей. Він взяв, тії двері порозбивав, і приходит до покою. А там 12 богатирів—і 11 ніц єму ни кажут. От єден єму каже: „А ти шо за їден?“ Він, як єго злапав за вус — і трїпнув ним до землі, аж вус вирвав. Приходит до третого покою: ще ладніша панна стоїт за склом,— ще ладніша, як тамта. Він сбив скло і дїбрався до тої панни, і за жінку забув: жие з нею.

¹⁾ Двох слів не можна розїбрати, бо чорнило розпливлося й розмазалося.

Его жінка мала хлопця, а він не знає. Той хлопець росте по мінутах, ні по годинах; і тому хлопцями 2 роки,—то ще крепший, як его батько. Каже: „Мамо! може, ще де є по мому дідун[ь]ові меч?“ Вона каже: „є!“. Він як взяв тую копію і меч і витягнув з землі і каже: „А в нас нимає сідла?“—„Не, нима!“ Али він сів на коня, що ще зістався по его дідови, і їди. А мама плаче і каже: „Де ж ти їдиш?“—„Їду за татом!“ І поїхав. Підїхав під той самий город, де его батько; а коні як заржали, аж мури потріскали. Мурин виходит: „Чого ви?“—„Ой, їди на нас неприятель!“ Він сів на коні і їди. Дивиться: їди так, як копиця сіна. І каже еден на другого: „Биймося!“ Б'ються. І Мурин як витяв в груди—і зміг сина своего. Притиснув его копією,—та й дивиться: є дорогоценний сегнат на пальце. Каже: „Як твій ся батько називається?“—„Мурин“.—„Ну, то ти мій син!“

І їдут до м[ам]и, і живют вже.

І ему приснило, що его бабі і дідови, а татовому батькови і мамі, повибирав богатир вочи і в тюрму всадив. І сіли на коні і їдут в той край. Приїздят там, али виїздит напротив него богатир. А син каже: „Тату! я поїду сам до него“. І як ся розїхав, як вдарив его,—і той старий богатир вилитів с коня. І той его забив. І приїхали до тої тюрми і питається: „Хто вам, тату, вочи повибирав?“ Той розска[за]в і каже: „Як би ти мині так зробив, щоби я бачив! [а] то я ни знаю, чи ти мій син!“ І батько каже: „В тії і в тії землі єсть богатий ¹⁾, і має під собою 12 богатирів. Як ²⁾ бись его дістав і помастив очи, то би я обачив“. Він бере—їде. Дивиться: лижит богатир, ему голова відбета, і лижит на дорозі. А голова каже: „Ни їдь до него, бо ще і тебе вб'є!“ Той каже: „Піду!“ А вона каже: „Витягни ж с-під мої голови меч! То я ни знаю, чи ти сильний, чи не: всіх витягало дванайцять, та ни витягнули“. Той взяв і їдною рукою витягнув.—„Ну, добрий ти хлопець!“ так голова каже: „Береш—і їдь до него. І дивися: їх буди 12. То еден,—той, що сидит,— скаже; „чого ти приїхав, Мурин? чи ся воювати, чи ся мирити?“ то ти скажиш: „Не! миритися“. І будеш з ним стояти, то вдариш его моїм мичом, то его розітнеш. Іно-тільки не бий ³⁾ его мичом другий раз, бо він вожіє, бо то ни справедлий богатер, али він с чортом воює“. І той приїхав до него. Дивиться: стоїт їх одинайцять, а він сидит і питається его: „Чого ти приїхав, Мурин? чи ся бити, чи ся мирити?“ Той каже, що миритися. Іно-тільки зрїмнявся з ним, як вдарит его тим мичом, аж на двоє розітьтяв. А тії его слуги кричат: „Бий же ще раз! поправ! бо то шельма, недобрий!“ А вони так хтіли, щоби ще раз вдарив,—то він вожіє. Али він ни такий був: ни поправляв другий, тільки витяв з него серце і поїхав. Їди. Нагадав собі, що то лижит на другі дорозі забитий богатир. І він приїхав до него, взяв зложив голову до толуба і помастив тим серцем. І він вожев (sic) і подзїнькував ему за тое, що его від смерти відкупив. І приїхав до

¹⁾ богатир. ²⁾ В оригіналі: „Ябъ“. ³⁾ В рукопису: „не бивъ“.

тої тюрми, помастив батькови і мамови очі. Тай зараз zobачили і подзінькували такжи свому синові за тоє, що побачив від него і визволив его с тюрми. Тай тогда взяв той Мурин свого батька і маму до себи, і вже жили.

Правда, що він тепер такий великий богатир, що навіть і в світі такого нема. І як він потім всім справляв баль, то я був, їв-пив, по бороді тикло, а в горлі сухо було. І як вийшли на іграцію, що так стріляли кулями-порохом, а потім гнойом, али я — знаети — напився та й вліз в гній. Али як не стало їм гною, то вони мною як встрілили, то я аж ту залетів і вото вам тамтую прахтику справидливу збривав.

Друга половина цієї казки про Іллю Мурина збігається, як бачимо, з епізодами славетньої казки про Єруслана Лазаревича. Відома вона в старих списках, що найменше, з XVII в.¹⁾, тільки ж безперечно знала Русь казку тую про „Уруслана Залазаревича“ ще й перед XVII в. Позичено її не від кого, як од тюрків, бо на це вказують дуже потюркізовані форми власних іменнів, як от „Уруслан“ замість перського „Рустам“ і т. ин. А тюрки цю казку, як відомо, позичили з іранського епосу. Іранський епос найбільше вславився в літературній обробці „Шаг-наме“ великого Фирдовсія²⁾, але розповсюджувався він серед народів іранської культури й усним шляхом.

Примітка про мову казки. О. Б. Курилова, характеризуючи говірку записів Диміаського як проскурівську, разом з тим зазначає, що у Чубинського (т. I, вип. 2, ст. I) згадано про етнографічну діяльність і в повіті Ушицькій.

Двічі в казці читаємо „богатий“ замість „богатир“. Чи це помилка письма, чи таки й треба читати „богатий“, тільки з наголосом на кінці?

¹⁾ За рукописом XVII в. видав казку про Єруслана Лазаревича Костомаров: „Памятники старинной русской литературы“ т. II (СПБ 1860) ст. 325—339. Кращий варіант В. М. Ундольського: „Сказка объ Урусланѣ Залазаревичѣ“, за рукописом XVIII в.—опублікував М. С. Тихонравов у своїх славнозвісних „Лѣтописяхъ русской литературы“, М. 1859, т. II, кн. 4, відд. II ст. 101—128.—Пізніш, уже 1894 р., М. Тихонравов у спілці з Вс. Міллером видали в Москві збірку: „Русскія былины старой и новой записи“, де подається в п'ятьох старовинних текстах історія про Іллю Муровця.

²⁾ Порівняння казки про Єруслана Лазаревича з епічними іранськими повістями про Ростема (Рустама), улюбленого героя в „Шаг-намé“, див. у Стасова: „Собрание сочинений“ т. III, СПБ 1894, ст. 948 і д. (вперше надруковано в „Вѣстникѣ Европы“ за 1868 р.).